

Nierówności środowiskowe w dostępie do edukacji przedszkolnej — wymiary i konsekwencje

Od początku istnienia oświaty powszechnej środowisko było czynnikiem różnicującym zarówno jej kształt, jak i efekty funkcjonowania¹. Upowszechnienie kształcenia na poziomie podstawowym, jakkolwiek formalnie zniwelowało różnice środowiskowe w zakresie dostępności do edukacji, nie przyczyniło się jednak do wyrównania szans edukacyjnych młodzieży z miast i wsi². Dopiero reforma systemu edukacji z 1999 roku oraz zachodzące w społeczeństwie polskim zmiany w sferze kulturowej, społecznej i gospodarczej (wzrost aspiracji edukacyjnych społeczeństwa polskiego, zmiany na rynku pracy) przyczyniły się do zredukowania środowiskowych nierówności w dostępie do wykształcenia. Zagadnieniu temu są poświęcone prace J. Domalewskiego (2011) oraz J. Domalewskiego i P. Mikiewicz (2004).

Wychowanie przedszkolne jest najbardziej zaniedbanym szczeblem systemu oświaty, w którym różnice środowiskowe zaznaczają się ze szczególną wyrazistością. Choć należy podkreślić, że niska powszechność wychowania przedszkolnego nie jest wyłączną domeną wsi. Mamy w Polsce jeden z najniższych w Europie współczynników upowszechnienia wychowania przedszkolnego (w wypadku dzieci czteroletnich wynosił on w 2007 roku ponad 40%, ale wśród 2/3 państw UE przekraczał 60%)³. Nie zmienia to faktu, że przy ogólnie niskiej powszechności wychowania przedszkolnego w Polsce wieś jest terenem, na którym zapóźnienia w tym zakresie są szczególnie duże.

W roku szkolnym 2009/2010 istniało w Polsce ogółem blisko 18,3 tysiąca placówek wychowania przedszkolnego, z czego ponad połowa (57%) była zlokaliz-

¹ M. Niezgodą, *Oświata i procesy rozwoju społecznego: przypadek Polski. Studium socjologiczne*, Kraków 1993.

² Z. Kwieciński, *Poziom wiedzy uczniów a środowisko szkoły*, Toruń, 1995; *idem*, *Dynamika funkcjonowania szkoły*, Toruń 1973.

³ *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2000/2001*, Warszawa 2009.

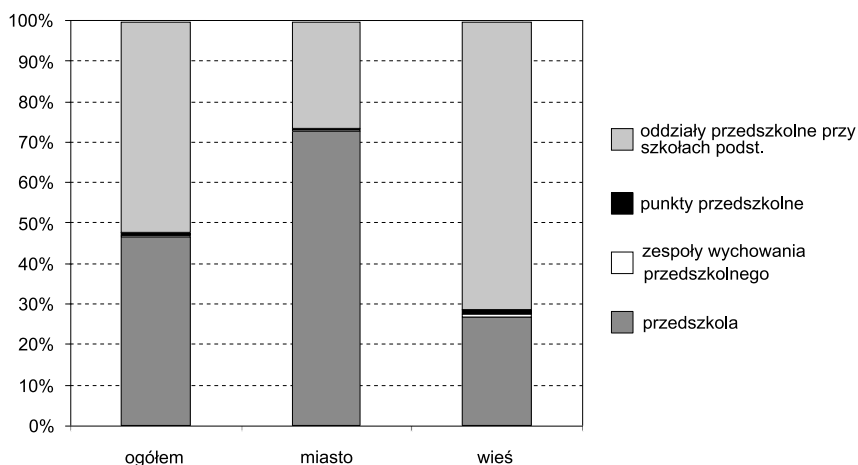
zowana na wsi. Większa liczba placówek wychowania przedszkolnego na wsi nie przekłada się na wyższą powszechność elementarnego szczebla systemu oświaty na obszarach wiejskich. W analizowanym okresie w miastach do placówek przedszkolnych uczęszczało 81,5% ogółu dzieci w wieku 3–6 lat, na wsi 48,2% (przy ogólnym wskaźniku w kraju utrzymującym się na poziomie 67,3%).

Nierównościami środowiskowymi w dostępie do edukacji przedszkolnej towarzyszą również te o społecznej proveniencji. W warunkach fakultatywności wychowania przedszkolnego, decyzja o posyłaniu dziecka do przedszkola jest w znacznym stopniu determinowana przez kapitał kulturowy rodziny pochodzenia, przestrzenią dostępną placówek wychowania przedszkolnego oraz ich typ (przedszkola, oddziały przedszkolne, punkty i zespoły wychowania przedszkolnego).

Celem niniejszego opracowania jest próba zdiagnozowania podstawowych czynników — społecznych i środowiskowych — determinujących ograniczoną dostępność do edukacji przedszkolnej na obszarach wiejskich. Podstawę źródłową raportu stanowią dane Głównego Urzędu Statystycznego oraz badania własne przeprowadzone w sześciu celowo dobranych gminach wiejskich w czerwcu 2011 roku. Raport składa się z trzech części. W pierwszej, na podstawie dostępnych danych, podjęta zostanie próba charakterystyki zróżnicowań środowiskowych w powszechności wychowania przedszkolnego. W części drugiej przedmiotem analiz są społeczne nierówności w dostępie do edukacji przedszkolnej. Natomiast w ostatniej, trzeciej części, podjęta została próba odpowiedzi na pytanie o konsekwencje (nie)uczestniczenia w edukacji przedszkolnej, dokonana z perspektywy kompetencji edukacyjnych i aspiracji kształceniowych młodzieży wiejskiej.

Nierówności środowiskowe w dostępie do edukacji przedszkolnej

Jak już wspomniano na wstępie, ponad połowa spośród ogółu placówek przedszkolnych funkcjonujących w Polsce jest zlokalizowana na obszarach wiejskich, co jednak nie przekłada się na wyższą powszechność wychowania przedszkolnego na wsi. Albowiem okazuje się, że przyczyny tego stanu rzeczy należy upatrywać w strukturze typów placówek działających w mieście i na. W miastach dominującą pozycję mają przedszkola, które stanowią 71% ogółu placówek wychowania przedszkolnego. Na wsi w strukturze tego szczebla systemu oświaty dominują oddziały przedszkolne przy szkołach podstawowych (67%). Jedynie co czwarta placówka wychowania przedszkolnego (27%) to przedszkole. Na uwagę zasługują zespoły wychowania przedszkolnego i punkty przedszkolne działające na mocy rozporządzenia MEN z 2008 roku. Ich powołanie miało przyczynić się do zwiększenia powszechności wychowania przedszkolnego w Polsce. Jeszcze w roku szkolnym 2008/2009 udział tego typu placówek zarówno na wsi, jak i w mieście był marginalny. Stanowiły one zaledwie 0,5% ogółu placówek wychowania przedszkolnego w miastach i 1,7% na wsi. Rok później udział zespołów wychowania

Ryc. 1. Placówki wychowania przedszkolnego na wsi i w mieście w roku szkolnym 2008/2009

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

przedszkolnego i punktów przedszkolnych wśród ogółu placówek wzrósł blisko czterokrotnie — na wsi do 6,7%, w mieście do 2,2%⁴.

Mimo wzrostu udziału w ogólnej liczbie placówek wychowania przedszkolnego nowych form, jakimi są zespoły i punkty, struktura tego elementarnego szczebla systemu oświaty wciąż jest diametralnie odmienna na wsi i w mieście, co siłą rzeczy przekłada się na powszechność wychowania przedszkolnego.

Różnicowanie środowiskowe jest widoczne nie tylko w strukturze placówek wychowania przedszkolnego, lecz także w pewnym stopniu w organach prowadzących przedszkola. Wprawdzie zarówno w miastach, jak i na wsi w wypadku zdecydowanej większości przedszkoli organem prowadzącym jest samorząd gminy (79% w miastach i 88% na wsi), to jednak w mieście nieco częściej niż na wsi działają przedszkola prowadzone przez organizacje wyznaniowe oraz osoby fizyczne (tabela 1). Okazuje się zatem, że aktywność innych niż samorząd gminy podmiotów na polu edukacji przedszkolnej jest w miastach nieco większa niż na wsi, gdzie przecież potrzeby w tym zakresie są nieporównywalnie większe.

Tabela 1. Organy prowadzące przedszkola (w %)

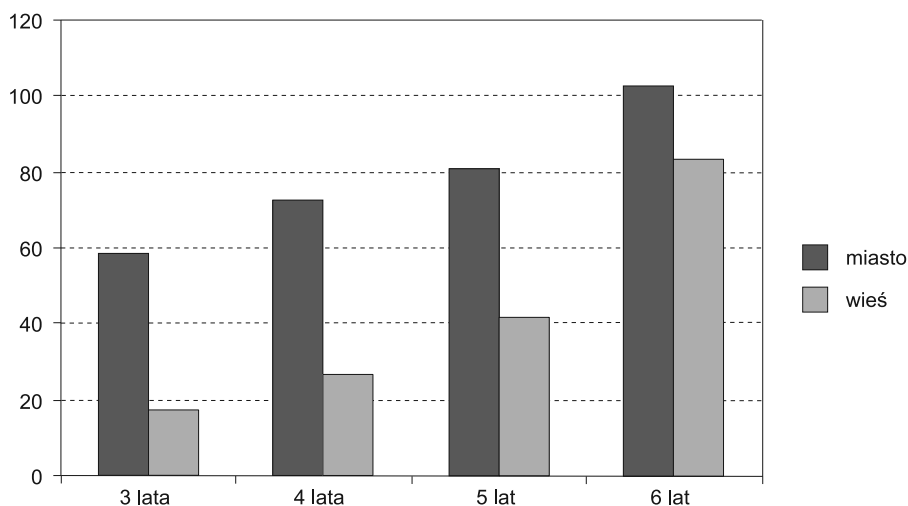
Organ prowadzący	Ogółem	Miasto	Wieś
Samorząd gminy	82	78,8	88,3
Samorząd powiatu / województwa	0,2	0,3	0,1
Stowarzyszenia i fundacje	2,2	2,0	2,5
Organizacje wyznaniowe	3,7	4,3	2,5
Osoby fizyczne	10,3	12,7	5,6
Pozostałe	1,6	1,9	1,0
Ogółem	100	100,0	100,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

⁴ Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2008/2009, GUS, Warszawa 2009.

Dominacja w strukturze placówek wychowania przedszkolnego na wsi oddziałów przedszkolnych przy szkołach podstawowych i niewielka liczba przedszkoli (2679 na wsi, w porównaniu z miastem — 4222) siłą rzeczy przekładają się na powszechność wychowania przedszkolnego (rycina 2). W roku szkolnym 2008/2009 opieką przedszkolną w placówkach wychowania przedszkolnego objętych było 59% trzylatków w miastach i jedynie 17% na wsi (czyli w mieście 3,5-krotnie więcej niż na wsi). W wypadku dzieci czteroletnich odsetek objętych wychowaniem przedszkolnym na wsi wynosił 27% (wobec 73% w miastach), a w przypadku pięcioletnich 42% (wobec 81% w miastach).

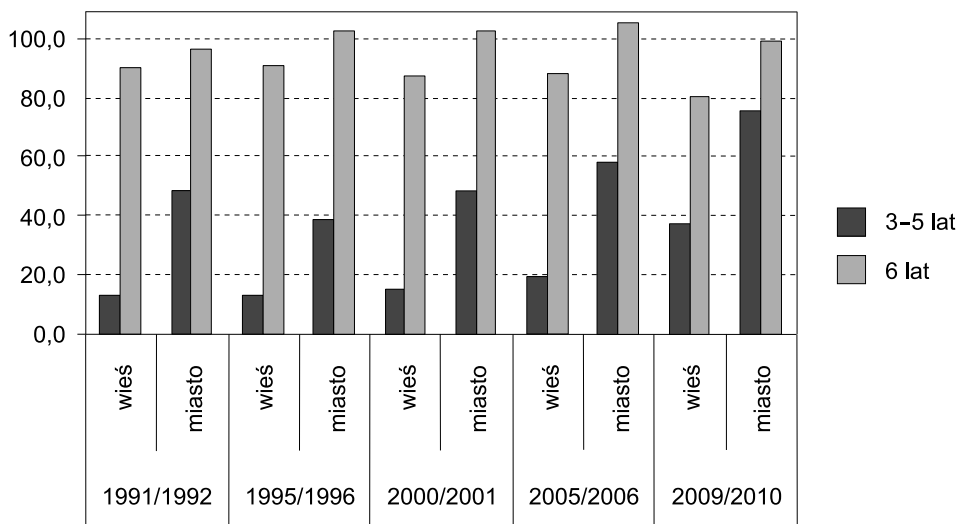
Zatem w wypadku dzieci w wieku 3–5 lat w kolejnych grupach wiekowych odsetek objętych wychowaniem przedszkolnym jest coraz wyższy, ale różnice między miastem i wsią pozostają znaczące. Dopiero w wypadku dzieci sześciolletnich, objętych od 2004 roku obowiązkiem szkolnym, można mówić o niwelacji różnic środowiskowych (powszechność wychowania przedszkolnego wśród sześciolatków wynosi 94,5%, z czego na wsi 84%, a mieście 103%⁵). W żadnym innym obszarze systemu oświaty różnice środowiskowe w dostępie do szeroko rozumianej edukacji nie są tak znaczące jak właśnie w wychowaniu przedszkolnym.

Ryc. 2. Odsetek dzieci uczęszczających do przedszkola na wsi i w miastach w roku szkolnym 2008/2009

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

⁵ Przekraczający 100% odsetek powszechności wychowania przedszkolnego w miastach wynika z udziału w tej grupie dzieci dowożonych z terenów wiejskich.

Ryc. 3. Współczynniki skolaryzacji netto dla wychowania przedszkolnego (grupy wiekowe 3–5 i 6 lat) na wsi i w mieście w latach 1991–2009

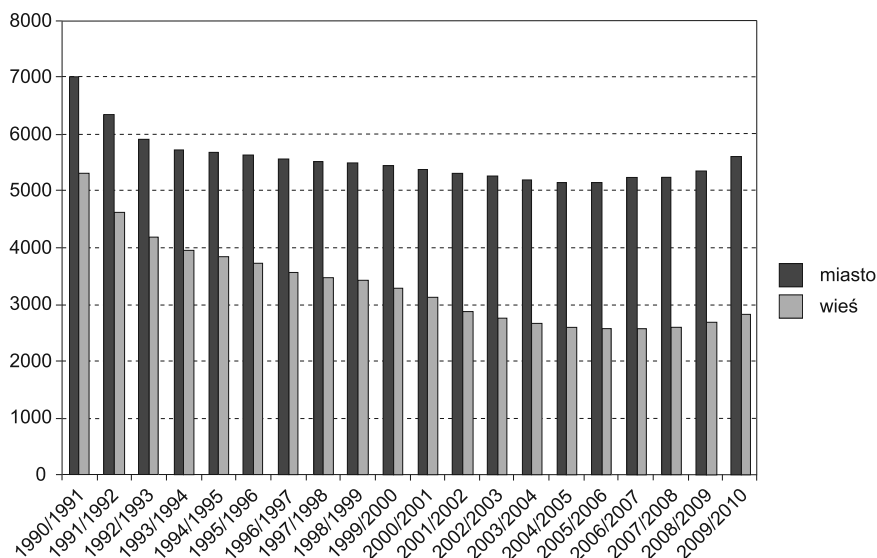
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Chociaż jednocześnie należy podkreślić, że w ostatnim dwudziestoleciu dystans dzielący miasto i wieś w zakresie powszechności wychowania przedszkolnego uległ zmniejszeniu (rycina 3). Na początku zmian systemowych (rok szkolny 1991/1992) opieką przedszkolną było objętych 48,6% dzieci w wieku 3–5 lat w mieście i tylko 13,2% na wsi. Zatem odsetek upowszechnienia wychowania przedszkolnego w młodszej grupie wiekowej był w mieście ponad 3,5-krotnie wyższy niż na wsi. W przypadku dzieci sześciolletnich dystans środowiskowy był już zdecydowanie mniejszy — 96,7% dzieci w miastach i 90,5% na wsi było objętych edukacją przedszkolną.

Do końca lat 90. ubiegłego stulecia powszechność wychowania przedszkolnego na wsi i w mieście zasadniczo pozostawała niezmienna. W roku 2000/2001 edukacją przedszkolną objętych było 15,1% dzieci w wieku 3–5 lat na wsi i 48,3% w mieście. Tym samym dystans środowiskowy między wsią a miastem pozostał niezmienny. Biorąc pod uwagę występujące w ostatniej dekadzie ubiegłego wieku tendencje demograficzne (spadek liczby dzieci w wieku przedszkolnym), utrzymanie powszechności wychowania przedszkolnego na niezmiennym poziomie można w gruncie rzeczy uznać za regres. W warunkach zmniejszającej się liczby dzieci ogółem samorządy, dla których przedszkola stały się na mocy ustawy z 1990 roku zadaniem własnym, zamykały kolejne placówki, ograniczając tym samym dostępność wychowania przedszkolnego. W latach 1990–2000 liczba przedszkoli w miastach zmniejszyła się o 23% (w liczbach bezwzględnych 1623 przedszkola),

a na wsi aż o 38% (2019 przedszkoli)⁶. Tym samym szanse, jakie dawał niż demograficzny na zwiększenie powszechności wychowania przedszkolnego w młodszych grupach wiekowych, nie zostały wykorzystane.

Pewne zmiany w zakresie powszechności wychowania przedszkolnego można zaobserwować po roku 2000, w szczególności w drugiej połowie dekady, co było konsekwencją przede wszystkim wprowadzonego w 2004 roku obowiązku edukacji przedszkolnej dla sześciolatków. W efekcie od 2005 roku można zaobserwować odwrócenie tendencji spadkowej liczby przedszkoli zarówno w miastach, jak i na wsi, co jednak nie przyczyniło się w znaczącym stopniu do niwelacji różnic środowiskowych w powszechności wychowania przedszkolnego (zob. rycina 4).

Ryc. 4. Liczba przedszkoli w mieście i na wsi w latach 1990–2009

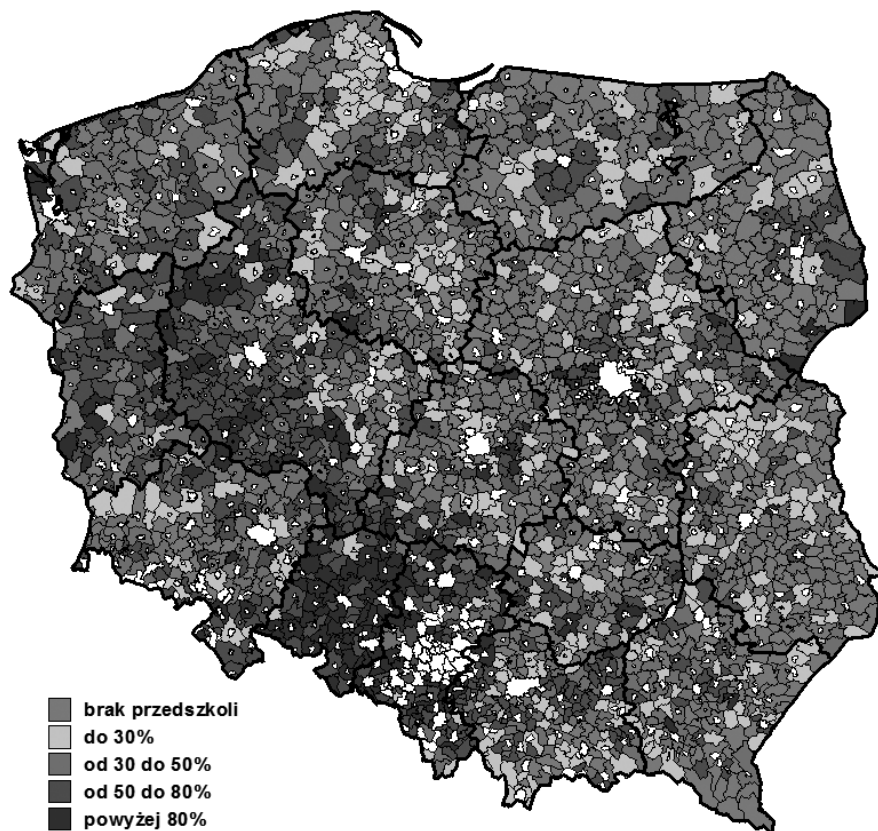
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

O ile w roku szkolnym 2005/2006 wciąż jedynie 19% ogółu dzieci w wieku 3–5 lat na wsi było objętych opieką przedszkolną, o tyle cztery lata później (rok szkolny 2009/2010) odsetek ten był dwukrotnie wyższy (37,5%). W efekcie dystans dzielący miasto i wieś w zakresie powszechności wychowania przedszkolnego uległ zmniejszeniu. Odsetek dzieci w przedszkolach w miastach w roku szkolnym 2009/2010 był już nie trzy-, ale dwukrotnie większy niż na wsi (odpowiednio 75,9 i 37,5%). Niemniej jednak różnica ta pozostaje na tyle znacząca, że trudno nawet uznać warunki wychowania przedszkolnego na wsi i w mieście za porównywalne. Dzieci wiejskie na skutek ograniczonej dostępności placówek wychowania przedszkolnego rozpoczynają edukację kilka lat później w porównaniu ze swoimi miejskimi rówieśnikami.

⁶ Dane obejmują przedszkola specjalne (placówki organizowane dla dzieci z niepełnosprawnościami fizycznymi bądź umysłowymi).

mi. Tymczasem biorąc pod uwagę poziom wykształcenia mieszkańców wsi, z całą pewnością potrzeby dzieci wiejskich w tym zakresie należy uznać za dużo większe.

Nierówności w dostępie do edukacji przedszkolnej dają się zaobserwować nie tylko w wymiarze wieś–miasto, lecz także w obrębie samej wsi. W 2006 roku w 28,5% (619) gmin nie istniały przedszkola. Najwięcej takich gmin znajduje się w Polsce centralnej (łódzkie, mazowieckie, świętokrzyskie) oraz wschodniej (podkarpackie, lubelskie i podlaskie). Są to obszary o niekorzystnej strukturze demograficznej, z wysokim odsetkiem ludności w wieku poprodukcyjnym⁷. Z kolei największą powszechność wychowania przedszkolnego na wsi można zaobserwować w województwach opolskim i śląskim oraz w pewnym stopniu w wielkopolskim.

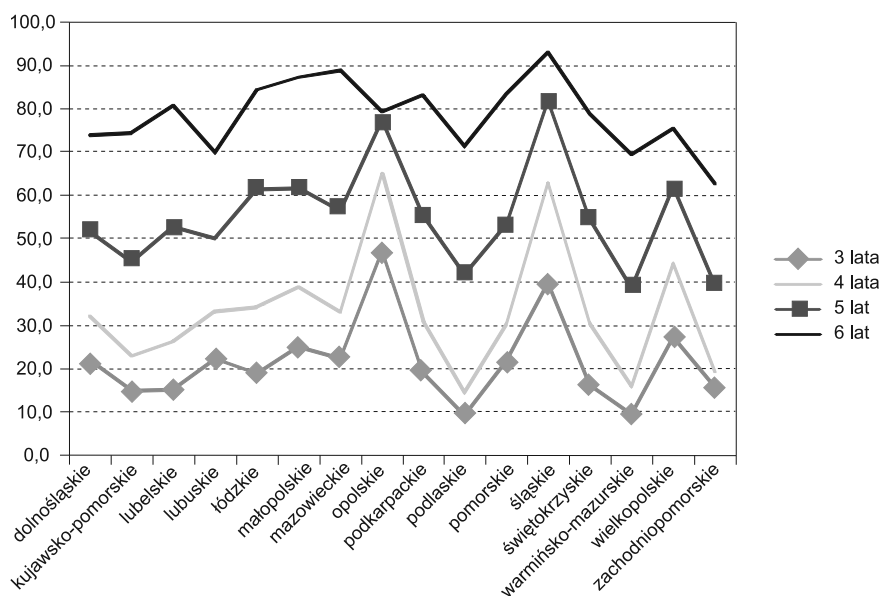
Ryc. 5. Odsetek dzieci w przedszkolach wśród ogółu dzieci w wieku 3–5 lat⁸

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDR z 2006 roku.

⁷ I. Frenkel, *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi. Dekada przemian*, Warszawa 2003; A. Rosner (red.), *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, Warszawa 2007.

⁸ Dotyczy wyłącznie przedszkoli prowadzonych przez samorządy gminne.

Poza regionalnym zróżnicowaniem powszechności wychowania przedszkolnego można zaobserwować również wyraźne oddziaływanie aglomeracji miejskich w tej sferze. W gminach podmiejskich Warszawy, Wrocławia, Białegostoku czy Olsztyna powszechność wychowania przedszkolnego sięga 80%, natomiast im dalej od tych ośrodków, tym niższy odsetek dzieci w wieku 3–5 lat uczęszcza do przedszkoli. Prawdopodobnie ta jest konsekwencją dynamicznego rozwoju terenów podmiejskich, których odzwierciedleniem jest korzystna struktura demograficzna oraz wykształcenia mieszkańców tych środowisk, co z kolei przekłada się na większą świadomość znaczenia wychowania przedszkolnego dla przyszłej kariery edukacyjnej dziecka. Duże znaczenie ma tu również sytuacja ekonomiczna samorządów, których dochody własne są na tyle wysokie, że umożliwiają uruchamianie placówek wychowania przedszkolnego.

Ryc. 6. Powszechność wychowania przedszkolnego⁹ w Polsce według wieku i województw

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Analiza wskaźników skolaryzacji dla wychowania przedszkolnego z uwzględnieniem poszczególnych kategorii wieku wskazuje, że największe różnice regionalne dają się zaobserwować w odniesieniu do dzieci w wieku 3–5 lat. Oznacza to, że bez systemowych rozwiązań, takich jak wprowadzenie obowiązku edukacji przedszkolnej, możliwości niwelacji różnic wewnątrzśrodowiskowych w dostępie do placówek wychowania przedszkolnego będą mocno ograniczone.

⁹ Dzieci we wszystkich typach placówek wychowania przedszkolnego — przedszkolach, zespołach, punktach przedszkolnych i oddziałach przedszkolnych w szkołach podstawowych.

Społeczne nierówności w dostępie do wykształcenia

Dotychczas przeprowadzone analizy wskazywały na bardzo wyraźne różnice środowiskowe w powszechności edukacji przedszkolnej, występujące między wsią a miastem. Dodatkowym czynnikiem różnicującym dostępność placówek wychowania na wsi jest jej wewnętrzne zróżnicowanie.

Bez wątpienia nierówności partycypacji w edukacji przedszkolnej mają też swoją społeczną genezę. Czynn timer wydaje się mieć ogromne znaczenie właśnie w środowisku wiejskim, w którym kapitał kulturowy rodziny dziecka jest relatywnie niższy niż w mieście. Z całą pewnością poziom wykształcenia rodziców determinuje świadomość znaczenia edukacji przedszkolnej dla rozwoju dziecka. Dodatkowym czynn timer, który może mieć wpływ na gotowość rodziców do posyłania dziecka do przedszkola, jest sytuacja zawodowa matek. W 2009 roku stopa bezrobocia na wsi wśród kobiet mieszkających w bezrolnych gospodarstwach domowych wynosiła aż 12,3% (w gospodarstwach związanych z rolnictwem 4,9%)¹⁰. Jednocześnie stopa bezrobocia wśród ludności wiejskiej w wieku 18–24 lata wynosiła w analizowanym okresie 22,9%, przy czym wśród ludności w tym wieku związanej z gospodarstwem rolnym — 17,2%, a wśród ludności bezrolnej aż 28%¹¹. Brak aktywności zawodowej młodych kobiet mieszkających na wsi jest najprawdopodobniej dodatkowym czynn timer „sprzyjającym” ograniczeniu dostępności edukacji przedszkolnej dla dzieci wiejskich. Nie bez znaczenia są tu również uwarunkowania o charakterze ekonomicznym. Uczęszczanie dziecka do placówek wychowania przedszkolnego, bez względu na jego charakter (publiczny, prywatny), wiąże się z dodatkowymi kosztami wynikającymi z czesnego i różnego rodzaju innych opłat.

Podstawę źródłową poniższej części opracowania stanowią wyniki badań własnych przeprowadzanych w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN cyklicznie od blisko dziesięciu lat w sześciu zróżnicowanych pod względem charakterystyk rozwojowych gminach wiejskich. Pierwszy pomiar został przeprowadzony w 2002 roku wśród uczniów klas trzecich gimnazjów zlokalizowanych w badanych środowiskach. Dodatkowo przeprowadzone zostały badania wśród nauczycieli i dyrektorów szkół gimnazjalnych, przedstawicieli lokalnych władz samorządowych oraz wśród dorosłych mieszkańców gmin. Ważnym elementem badania była również analiza dokumentów zastanych.

Kolejne pomiary, przeprowadzone już tylko wśród uczniów klas trzecich gimnazjów w badanych gminach, zrealizowano w latach 2008 i 2011. Wyniki ostatniego z przeprowadzonych badań będą stanowić podstawę prezentowanych w opracowaniu analiz. Należy pamiętać o ograniczeniach, jakie stawia materiał

¹⁰ I. Frenkel, *Zatrudnienie i bezrobocie na wsi w latach 2006–2009*, [w:] *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategie, koncepcje polityki*, red. I. Nurzyńska, M. Drygas, Warszawa 2011.

¹¹ *Ibidem*.

empiryczny, którym dysponujemy. Badana w 2011 roku zbiorowość to uczniowie ostatnich klas gimnazjów, których wiek przedszkolny przypadła na lata 1998–2001 (3–6 lat). Niemniej jednak zróżnicowanie badanych środowisk wskazuje na pewne stałe tendencje w odniesieniu do edukacji przedszkolnej. Poza wszystkim materiał, jakim dysponujemy, stwarza możliwość podjęcia jeszcze jednego bardzo ważnego z perspektywy dyskusji wokół edukacji przedszkolnej pytania — o jej znaczenie dla przyszłej kariery szkolnej młodych ludzi (co będzie stanowiło przedmiot dalszych analiz zawartych w opracowaniu).

Analiza społecznych wymiarów w dostępie do edukacji przedszkolnej zostanie poprzedzona krótką charakterystyką badanych środowisk. Jak już wspomniano, badanie przeprowadzono w sześciu celowo dobranych gminach wiejskich¹²:

Gminy podmiejskie o korzystnych charakterystykach rozwojowych

Białe Błota — gmina podmiejska, zlokalizowana w bezpośrednim sąsiedztwie Bydgoszczy. Jest to środowisko wyróżniające się korzystnymi charakterystykami rozwojowymi, w dużej mierze determinowanymi rentą położenia. Saldo migracji od lat jest tu dodatnie. W gminie funkcjonuje jedno przedszkole publiczne prowadzone przez samorząd, jedno niepubliczne i dwa punkty przedszkolne.

Dywity — podobnie jak Białe Błota, gmina podmiejska, usytuowana w sąsiedztwie Olsztyna. Jej charakterystyki rozwojowe są równie korzystne jak gminy wyżej omówionej, choć dynamika wzrostu nieco mniejsza i bardziej zróżnicowana wewnętrznie (głównym beneficjentem korzystnych zmian rozwojowych jest miejscowość gminna). W gminie funkcjonują trzy przedszkola prowadzone przez samorząd.

Gminy o przeciętnych charakterystykach rozwojowych

Gizałki — gmina rolnicza o przeciętnych charakterystykach rozwojowych i oświatowych, położona w województwie wielkopolskim. Na terenie gminy funkcjonuje jedno przedszkole.

Otyń — gmina o przeciętnych charakterystykach rozwojowych, zlokalizowana w województwie lubuskim. W przeszłości na jej terenie funkcjonowało PGR. Na terenie gminy nie działają przedszkola, a jedynie oddziały przedszkolne przy szkołach podstawowych.

Gminy peryferyjne o niekorzystnych charakterystykach rozwojowych

Kluczewsko — gmina wiejska w województwie świętokrzyskim. Na jej terenie, podobnie jak w gminie Otyń, działają trzy oddziały przedszkolne w ramach Zespołów Przedszkolno-Szkolnych.

¹² Szczegółowa charakterystyka badanych środowisk zawarta została w pracy pod red. Krystyny Szafraniec, *Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi. Ludzie — społeczność lokalna — edukacja*, Warszawa 2006.

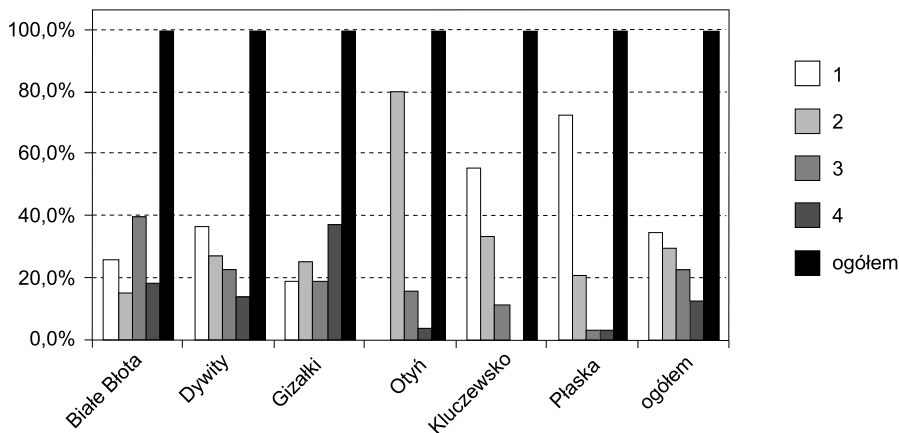
Płaska — gmina o skrajnie niekorzystnych charakterystykach rozwojowych, depopulacyjna, zlokalizowana w województwie podlaskim. Gmina ta należy do grupy gmin o największej powierzchni w Polsce, ale jednocześnie o najmniejszej gęstości zaludnienia. Od lat charakteryzuje ją ujemne saldo migracji. Na terenie gminy działają jedynie oddziały przedszkolne przy szkołach podstawowych.

Tabela 2. Powszechność edukacji przedszkolnej a środowisko

Czy uczęszczałeś(aś) do przedszkola?	Gmina						Ogółem
	Białe Błota	Dywity	Gizałki	Otyń	Kluczewsko	Płaska	
Tak	65,7	61,1	36,0	96,6	41,5	93,5	64,2
Nie	34,3	38,9	64,0	3,4	58,5	6,5	35,8
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: badania własne, czerwiec 2011.

W tabeli 2 przedstawiono deklarowany przez uczniów udział w edukacji przedszkolnej. Okazuje się, że wyniki te odbiegają od charakterystyk rozwojowych i edukacyjnych badanych środowisk. Najwyższy odsetek gimnazjalistów objętych wychowaniem przedszkolnym charakteryzuje gminę o przeciętnych (Otyń) i skrajnie niekorzystnych (Płaska) charakterystykach, gdzie *de facto* nie ma przedszkoli. Z kolei w gminach podmiejskich udział uczniów mających za sobą edukację przedszkolną wynosi ponad 60% ogółu badanych, a w gminach wiejskich (bez względu na to, czy funkcjonuje na ich terenie przedszkole, jak to ma miejsce w przeciętnych pod względem rozwojowym Gizałkach, czy też nie — niekorzystne pod względem rozwojowym Kluczewsko), odsetek ten oscyluje wokół 40%. Te zaskakujące wyniki dają się dość łatwo zinterpretować, gdy analizie poddany zostanie okres, w jakim badani uczniowie szkół gimnazjalnych uczęszczali do placówek wychowania przedszkolnego (rycina 7).

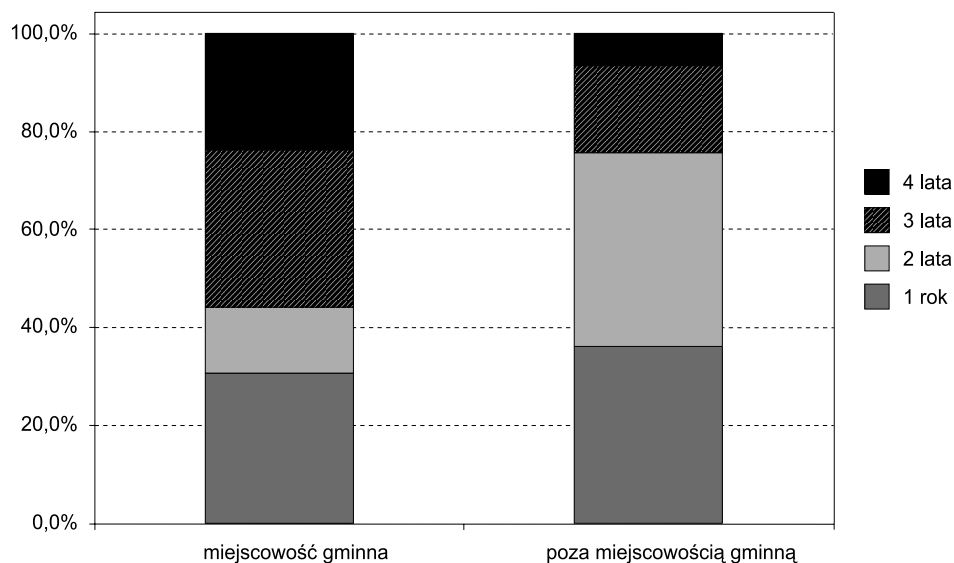

Ryc. 7. Liczba lat uczęszczania do przedszkola a gmina

Źródło: badania własne, czerwiec 2011.

Uwzględnienie okresu, w jakim badani gimnazjaliści byli objęci edukacją przedszkolną, generuje zupełnie odmienny obraz poszczególnych badanych środowisk. W gminach podmiejskich (Białe Błota, Dywity) i gminie rolniczej o przeciętnych charakterystykach rozwojowych (Gizałki), gdzie funkcjonują przedszkola, zdecydowaną większość stanowią uczniowie, którzy w istocie uczęszczali do przedszkoli (odpowiednio 74, 64, 81%). W gminach o niekorzystnych charakterystykach rozwojowych (Kluczewsko, Płaska), gdzie przedszkola nie funkcjonują, większość wśród ogółu gimnazjalistów stanowią uczniowie, których edukacja przedszkolna trwała jedynie rok (w oddziałach przedszkolnych przy szkołach podstawowych). Biorąc pod uwagę brak przedszkoli na terenie tych gmin, zastanawiające są deklaracje części uczniów o uczęszczaniu do przedszkoli ponad rok. Natomiast oddzielną kwestią są dane pochodzące z badania przeprowadzonego wśród uczniów gimnazjów w gminie Otyń. Na terenie tej gminy funkcjonują dwa gimnazja — w miejscowości gminnej Otyń i w Niodoradzu. Materiał pochodzący od uczniów z gimnazjum w Otyniu należy w interpretacji traktować z wielką ostrożnością ze względu na bardzo dużą ilość braków odpowiedzi i nie do końca poważne potraktowanie badania przez gimnazjalistów z tej szkoły.

Czynnikiem różnicującym uczestnictwo w edukacji przedszkolnej okazuje się nie tylko środowisko zamieszkania, lecz także miejsce zamieszkania w obrębie poszczególnych gmin. Wśród gimnazjalistów mieszkających w miejscowości gminnej aż 82% było objętych edukacją przedszkolną, natomiast wśród mieszkających poza miejscowością gminną odsetek ten wynosił 54%.

Ryc. 8. Liczba lat uczęszczania do przedszkola a typ miejsca zamieszkania

Źródło: badania własne, czerwiec 2011.

Jak duże znaczenie dla możliwości uczestnictwa dziecka w edukacji przedszkolnej ma miejsce zamieszkania, rozpatrywane w obrębie tej samej gminy oferującej przecież takie same warunki korzystania z placówek oświatowych elementarnego szczebla, staje się widoczne, gdy uwzględnimy okres przebywania w tych placówkach. Wśród gimnazjalistów mieszkających w miejscowości gminnej objęci edukacją przedszkolną przez okres trzech lub czterech lat stanowią 56% ogółu uczęszczających do placówek wychowania przedszkolnego, natomiast wśród gimnazjalistów mieszkających poza miejscowością gminną odsetek ten wynosi 24%. Warto podkreślić, że prawidłowość ta występuje w każdym z badanych środowisk.

Zaobserwowane różnice w udziale dzieci wiejskich mieszkających w miejscowości gminnej i poza nią w edukacji przedszkolnej są najprawdopodobniej konsekwencją splotu kilku czynników o charakterze społecznym, ekonomicznym i przestrzennym. Rodzice uczniów mieszkających poza miejscowością gminną charakteryzują się niższym statusem społecznym. W konsekwencji kapitał kulturowy rodzin pochodzenia jest niski, czego efektem jest niższa świadomość znaczenia edukacji przedszkolnej. Nie bez znaczenia jest tu również czynnik o charakterze ekonomicznym i związany z nim dystans przestrzenny. Posyłanie dziecka do przedszkola wiąże się nie tylko z dodatkowym obciążeniem budżetu rodzinnego (wynikającym z opłat), lecz także ze znaczącymi kosztami jego dowożenia. Wszystkie te czynniki sprawiają, że dzieci wiejskie mieszkające poza miejscowością gminną relatywnie rzadziej objęte są edukacją przedszkolną.

Znaczenie kapitału kulturowego rodziny pochodzenia dla możliwości uczestnictwa dziecka w edukacji przedszkolnej staje się widoczne po uwzględnieniu poziomu wykształcenia rodziców. Na podstawie informacji o poziomie wykształcenia obojga rodziców opracowano zmienną „poziom wykształcenia rodziców”, która przyjmowała trzy wartości: niski, średni, wysoki. Status „niski” przyporządkowano rodzinom uczniów, w których każde z rodziców legitymowało się co najwyżej wykształceniem zasadniczym zawodowym. Status „średni” zarezerwowano dla tych spośród badanych uczniów, których co najmniej jeden z rodziców legitymował się wykształceniem średnim, a drugi nie niższym niż zasadnicze zawodowe. Status „wysoki” przyporządkowano uczniom z rodzin, gdzie co najmniej jedno z rodziców posiadało wykształcenie wyższe. W sytuacji gdy znane było wykształcenie jedynie jednego z rodziców, status rodziny był ustalany wyłącznie

Tabela 3. Poziom wykształcenia rodziców a powszechność wychowania przedszkolnego

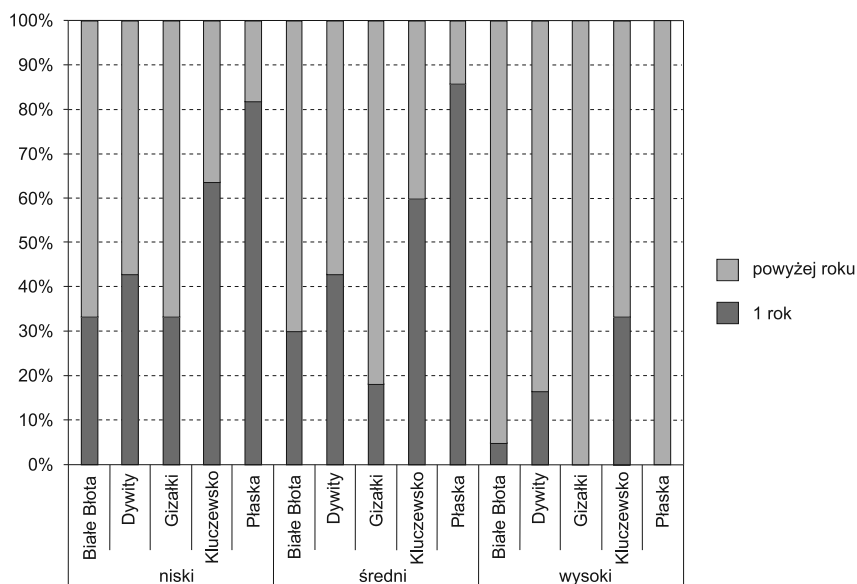
Czy uczęszczałeś do przedszkola?	Poziom wykształcenia rodziców			Ogółem
	niski	średni	wysoki	
Tak	46,2	68,5	72,3	60,8
Nie	53,8	31,5	27,7	39,2
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: badania własne, czerwiec 2011.

na tej podstawie. W tabeli 3 przedstawiono powszechność edukacji przedszkolnej z uwzględnieniem poziomu wykształcenia rodziców.

Daje się zaobserwować wyraźna liniowa zależność — im wyższy poziom wykształcenia rodziców, ich status społeczny, tym większy odsetek uczniów gimnazjów, którzy mają za sobą doświadczenie edukacji przedszkolnej. Na przykład wśród gimnazjalistów wywodzących się z rodzin o niskim poziomie wykształcenia rodziców (co najwyżej zasadnicze zawodowe), edukacją przedszkolną objętych było 46% ogółu, podczas gdy wśród uczniów z rodzin o wysokim poziomie wykształcenia rodziców odsetek ten wynosił 72%. Daje tu o sobie znać kapitał kulturowy rodziny pochodzenia, a w konsekwencji świadomość znaczenia edukacji przedszkolnej — im wyższy, tym większe znaczenie przypisywane wczesnemu uczestnictwu dziecka w edukacji.

Przy czym nierówności społeczne w dostępie do edukacji przedszkolnej wydają się dodatkowo wzmacniane przez uwarunkowania środowiskowe. W gminach niedysponujących przedszkolami świadomość rodziców odnośnie do znaczenia elementarnego szczebla edukacji dla przyszłej kariery edukacyjnej dziecka traci na znaczeniu. Jeśli w środowisku zamieszkania nie istnieje przedszkole, to możliwości zapewnienia dziecku opieki przedszkolnej są praktycznie żadne. W tej sytuacji bariery o charakterze środowiskowym niwelują potencjał wychowawczy tkwiący w rodzinach wiejskich wyróżniających się wysokim statusem społecznym. Problem ten jest doskonale widoczny w wynikach analizowanych badań (rycina 9). W obrębie tych samych kategorii poziomu wykształcenia rodziców

Ryc. 9. Okres uczęszczania do przedszkola a miejsce zamieszkania i poziom wykształcenia rodziców
Źródło: badania własne, czerwiec 2011.

miejsce zamieszkania (gmina) jest czynnikiem różnicującym powszechność wychowania przedszkolnego. Choć jednocześnie widać wyraźnie, że uczniowie pochodzący z rodzin o wysokim poziomie wykształcenia rodziców są grupą wyraźnie uprzywilejowaną w tym zakresie.

Przykładowo, wśród uczniów pochodzących z rodzin o niskim poziomie wykształcenia rodziców blisko 70% w Białych Błotach, 60% w Dywitach (obie gminy należą do środowisk o najkorzystniejszych charakterystykach rozwojowych), niespełna 40% w Kluczewsku i 20% w Płaskiej (gminy o niekorzystnych charakterystykach rozwojowych) było objętych edukacją przedszkolną powyżej jednego roku. Podobne prawidłowości można zaobserwować także w odniesieniu do gimnazjalistów z rodzin o średnim i wysokim poziomie wykształcenia rodziców — im bardziej korzystne środowisko, tym wyższy (mimo takiego samego poziomu wykształcenia rodziców) odsetek uczniów, którzy w przeszłości objęci byli pełnowartościową (realizowaną w przedszkolach) opieką przedszkolną. Odmienne od obserwowanych w większości badanych środowisk tendencje w Płaskiej i Gizakach w odniesieniu do uczniów w tych gminach pochodzących z rodzin o wysokim statusie społecznym wynikają z małej liczebności badanych kategorii, a w konsekwencji ograniczonych możliwości porównań¹³.

Konsekwencje

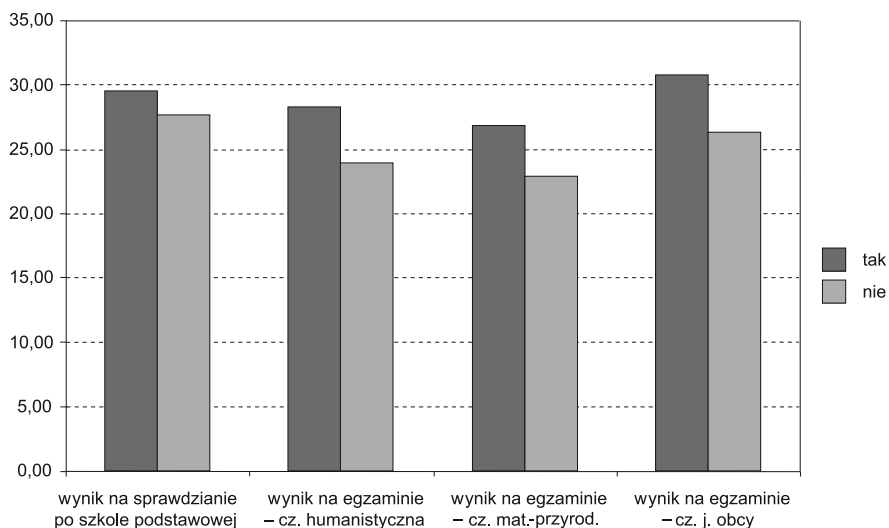
Dotychczas przeprowadzone analizy koncentrowały się na zagadnieniu nierówności środowiskowych i społecznych w dostępie do wychowania przedszkolnego. Poniżej podjęta zostanie próba zarysowania znaczenia edukacji przedszkolnej dla przyszłej kariery edukacyjnej jednostki. Określenie tego znaczenia w kategoriach przyczynowo-skutkowych siłą rzeczy jest zabiegiem skazanym na niepowodzenie. O kompetencjach edukacyjnych, planach i aspiracjach kształceniowych młodych ludzi decyduje tak różnorodna i szeroka gama czynników, że trudne, jeśli nie niemożliwe, jest ustalenie znaczenia edukacji przedszkolnej. Dodatkowym ograniczeniem jest tu czynnik czasu — dynamika kontekstu, w jakim funkcjonują młodzi ludzie, który to w przemożnym stopniu określa wybierane przez nich strategie edukacyjne. Podjęta tu próba ustalenia związku między faktem (nie)uczestniczenia w edukacji przedszkolnej a wybranymi charakterystykami edukacyjnymi ma jedynie na celu odnotowanie pewnych tendencji dotyczących współwystępowania analizowanych zjawisk.

W pierwszej kolejności przyjrzymy się relacjom między udziałem w edukacji przedszkolnej a kompetencjami edukacyjnymi badanych gimnazjalistów. Na rycinie 10 przedstawiono średnie wyniki uczniów na sprawdzianie po szkole podsta-

¹³ W analizie pominięto, ze względu na wspomniane wyżej czynniki, wyniki badań przeprowadzonych w gminie Otyń.

wowej oraz ze wszystkich trzech części egzaminu gimnazjalnego (humanistycznej, matematyczno-przyrodniczej oraz z języka obcego). Bez względu na rodzaj testu, jaki zdawali uczniowie, przeciętne osiągnięcia gimnazjalistów mających za sobą edukację przedszkolną (abstrahujemy tu od jej formy i czasu trwania) były wyższe od wyników ich rówieśników, których edukacja rozpoczęła się wraz z podjęciem nauki w szkole podstawowej. Relatywnie mniejsze różnice można zaobserwować w odniesieniu do sprawdzianu po szkole podstawowej, większe w wypadku wyników egzaminów gimnazjalnych.

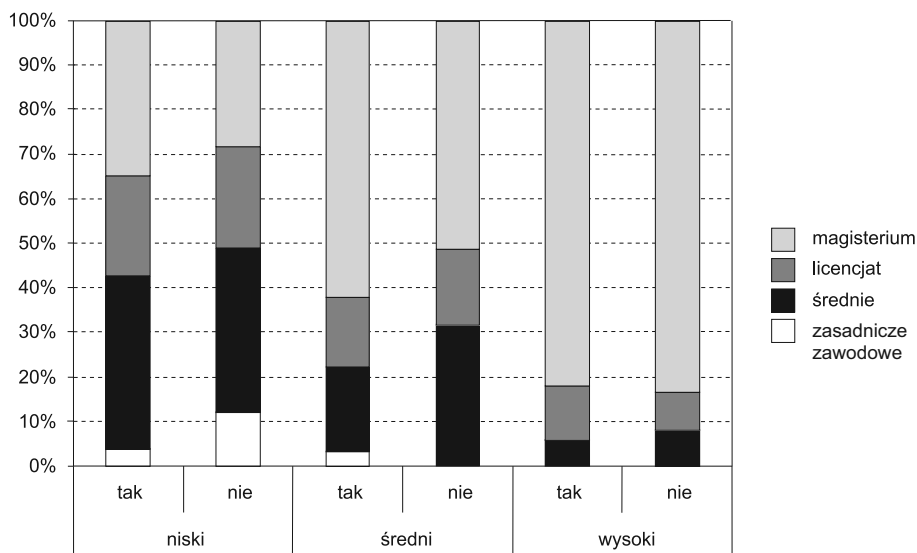
Jeśli uwzględnimy okres, w jakim badani gimnazjaliści byli objęci edukacją przedszkolną, to okazuje się, że im był on dłuższy, tym wyższe wyniki osiągają w przyszłości w testach zewnętrznych. Innymi słowy, pełnowartościowa edukacja przedszkolna sprzyja wyższym osiągnięciom edukacyjnym. Największe różnice w tym zakresie można odnotować w wypadku wyników w części matematyczno-przyrodniczej oraz językowej egzaminu gimnazjalnego, a zatem takiego typu kompetencji edukacyjnych, które można uznać za relatywnie (w stosunku do humanistycznych) bardziej sparametryzowane i wymagające systematyczności. Przykładowo, średni wynik uczniów z części matematyczno-przyrodniczej niekorzystających z edukacji przedszkolnej wyniósł 22,9 punktu, w wypadku ich rówieśników objętych jednorocznym przygotowaniem do nauki szkolnej w oddziałach przedszkolnych przy szkołach podstawowych — 24,5, natomiast w odniesieniu do uczęszczających do przedszkoli przez okres czterech lat — 30 punktów. Podobne prawidłowości można zaobserwować w każdym z analizowanych rodzajów testów zewnętrznych.

Ryc. 10. Średnie wyniki gimnazjalistów (nie)objętych wychowaniem przedszkolnym na sprawdzianie po szkole podstawowej i egzaminach gimnazjalnych

Źródło: badania własne, czerwiec 2011.

Co oczywiste, zasadne w tym miejscu staje się pytanie o znaczenie kapitału kulturowego rodziny pochodzenia dla obserwowanych prawidłowości. Być może nie edukacja przedszkolna, lecz znaczenie edukacji dziecka w rodzinie, świadomość rodziców odnośnie do jej wagi i wiele innych komponentów składających się na kapitał kulturowy są rzeczywistymi czynnikami różnicującymi zarówno partycypację uczniów w edukacji przedszkolnej, ale i poziom ich kompetencji edukacyjnych (tu mierzonych wynikami w testach zewnętrznych). Bardziej szczegółowe analizy wskazują, że teza o znaczeniu „czynnika rodzinnego” dla późniejszych osiągnięć uczniów w testach zewnętrznych jest fałszywa. Bez względu na poziom wykształcenia rodziców, uczniowie uczęszczający w przeszłości do placówek wychowania przedszkolnego osiągają lepsze rezultaty w testach zewnętrznych niż ich rówieśnicy pochodzący z rodzin o takim samym statusie społecznym, ale rozpoczynający swoją edukację wraz z podjęciem nauki w szkole podstawowej. Różnice te są szczególnie wyraźne w odniesieniu do uczniów pochodzących z rodzin o niskim i średnim statusie społecznym. Natomiast w wypadku młodzieży z rodzin o wysokim statusie społecznym także występują, choć są one relatywnie mniejsze (rycina 11).

Ryc. 11. Aspiracje edukacyjne gimnazjalistów (nie)objętych wychowaniem przedszkolnym z uwzględnieniem poziomu wykształcenia rodziców

Źródło: badania własne, czerwiec 2011.

Fakt uczestnictwa w edukacji przedszkolnej okazuje się czynnikiem różnicującym nie tylko kompetencje edukacyjne uczniów (mierzone wynikami w testach zewnętrznych), lecz także ich aspiracje kształceniowe (ryc. 11). Nawet jeśli uwzględnimy status społeczny rodziny pochodzenia, to okazuje się, że uczniowie

wie, którzy mają za sobą doświadczenie edukacji przedszkolnej, charakteryzują się bardziej ambitnymi aspiracjami edukacyjnymi aniżeli ich rówieśnicy, którzy do przedszkoli (czy też oddziałów przedszkolnych przy szkołach podstawowych) nie uczęszczali. Przy czym prawidłowość ta okazuje się obowiązywać w odniesieniu do gimnazjalistów pochodzących z rodzin o niskim i średnim poziomie wykształcenia rodziców. W przypadku tych kategorii różnicująca aspiracje kształceniowe moc edukacji przedszkolnej jest wyraźna. Natomiast z odmienną sytuacją mamy do czynienia w przypadku uczniów pochodzących z rodzin o wysokim poziomie wykształcenia rodziców, którzy bez względu na występowanie bądź jego brak we własnej biografii edukacyjnej placówek wychowania przedszkolnego deklarują takie same (bardzo wysokie) aspiracje edukacyjne. Najprawdopodobniej uczniowie wywodzący się z rodzin o wysokim statusie społecznym podejmują decyzję dotyczącą docelowo pożądanego poziomu wykształcenia, kierując się oceną własnej pozycji na tle grupy rówieśniczej.

Podsumowanie

Miejsce zamieszkania od zawsze było czynnikiem różnicującym dostępność do edukacji przedszkolnej w Polsce. Obserwowana niższa powszechność wychowania przedszkolnego na wsi jest konsekwencją odmiennego kształtu tego szczebla oświaty w różnych środowiskach — w miastach większość placówek wychowania przedszkolnego stanowią przedszkola, natomiast na wsi oddziały przedszkolne przy szkołach podstawowych oraz zespoły i punkty przedszkolne powołane na mocy ustawy z 2008 roku.

Nierówności środowiskowe w dostępie do edukacji przedszkolnej dają się zaobserwować nie tylko między wsią a miastem, lecz także wewnątrz wsi. Największy odsetek dzieci uczęszczających do przedszkoli można odnotować w województwach opolskim, śląskim i wielkopolskim, najmniejszy w podlaskim, warmińsko-mazurskim, lubelskim i kujawsko-pomorskim. Przy czym największe różnice występują w odniesieniu do dzieci w wieku 3–5 lat. W wypadku dzieci sześciolletnich zróżnicowania regionalne w zakresie powszechności wychowania przedszkolnego ulegają niwelacji, co wydaje się efektem zmian w ustawie o systemie oświaty z 2004 roku. Najprawdopodobniej także „reformy” z 2011, zakładająca obowiązek przedszkolny dzieci pięcioletnich, przyczyni się do ograniczenia wewnętrznego zróżnicowania powszechności wychowania na wsi. Oznacza to, że bez działań systemowych możliwości niwelacji nierówności środowiskowych w dostępie do edukacji przedszkolnej są niewielkie.

Zaobserwowane na poziomie kraju zróżnicowanie regionalne w powszechności wychowania przedszkolnego znajduje odzwierciedlenie również w wynikach badań empirycznych przeprowadzonych w sześciu celowo dobranych gminach.

Najniższa powszechność wychowania przedszkolnego charakteryzuje środowiska o relatywnie najmniej korzystnych charakterystykach rozwojowych. Co więcej, czynnik środowiskowy okazuje się silniej determinować dostęp do edukacji przedszkolnej aniżeli czynniki społeczne. Okazuje się bowiem, że nawet dzieci wywodzące się z rodzin o korzystnych charakterystykach społecznych, w nie-sprzyjającym środowisku pozbawione są możliwości korzystania z opieki przedszkolnej — bariery przestrzenne i edukacyjne (brak przedszkoli) skutecznie wyłączają tę wydawałoby się najbardziej uprzywilejowaną kategorię społeczną z możliwości korzystania z edukacji przedszkolnej. Choć jednocześnie w środowiskach, w których funkcjonują placówki wychowania przedszkolnego, status społeczny rodziny pochodzenia jest czynnikiem różnicującym korzystanie z edukacji przedszkolnej.

Znaczenie wychowania przedszkolnego dla dalszej kariery szkolnej młodego mieszkańca wsi jest trudne do ustalenia w kategoriach przyczynowo-skutkowych. Niemniej jednak okazuje się, że — przy podobnych charakterystykach społecznych rodzin pochodzenia — uczniowie, którzy w przeszłości objęci byli wychowaniem przedszkolnym, osiągają lepsze wyniki w testach zewnętrznych niż ich rówieśnicy, których edukacja rozpoczęła się dopiero wraz z podjęciem nauki w szkole podstawowej. Podobne prawidłowości można zaobserwować w sferze aspiracji edukacyjnych.

Bibliografia

- Domalewski J., *System edukacji a aspiracje i kariery szkolne młodzieży wiejskiej — między kontynuacją a zmianą*, [w:] *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategie, koncepcje polityki*, red. I. Nurzyńska, M. Drygas, IRWiR PAN, Warszawa 2011.
- Domalewski J., Mikiewicz P., *Młodzież w zreformowanym systemie szkolnym*, IRWiR PAN, Warszawa 2004.
- Frenkel I., *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi. Dekada przemian*, IRWiR PAN, Warszawa 2003.
- Frenkel I., *Zatrudnienie i bezrobocie na wsi w latach 2006–2009*, [w:] *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategie, koncepcje polityki*, red. I. Nurzyńska, M. Drygas, IRWiR PAN, Warszawa 2011.
- Kwieciński Z., *Dynamika funkcjonowania szkoły*, UMK, Toruń 1995.
- Kwieciński Z., *Poziom wiedzy uczniów a środowisko szkoły*, UMK, Toruń 1973.
- Niezgoda M., *Oświata i procesy rozwoju społecznego: przypadek Polski. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1993.
- Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2000/2001*, GUS, Warszawa 2009.
- Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2005/2006*, GUS, Warszawa 2009.
- Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2008/2009*, GUS, Warszawa 2009.
- Rosner A. (red.), *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, IRWiR PAN, Warszawa 2007.
- Szafranec K. (red.), *Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi. Ludzie — społeczność lokalna — edukacja*, IRWiR PAN, Warszawa 2006.

Environmental inequalities in the access to pre-school education — dimensions and consequences

Summary

The objective of the article is an analysis of environmental inequalities in the access to pre-school education and their consequences. The study consists of two sections, the first of which uses the existing data to analyse the universality of pre-school education between the city and the rural areas and the diversification of the rural areas itself. In the second section, the author uses his own research to make an attempt at determining the consequences of environmental and social inequalities in the access to pre-school education for the children's future school results and their life aspirations.

The results of the analyses point not only to distinct inequalities in the universality of the pre-school education between the city and the rural areas, but also within the rural areas themselves. The fewest pre-schools are in farming areas with low population growth and negative net migration rate.

Next, the analysis of the empirical matter from the research proves that, assuming similar social position of the family, the pupils who had attended pre-schools in the past achieved better results at external exams compared to their peers whose education started in primary school. A similar regularity can be recorded in the sphere of educational aspirations.